

Плющ М. Я., д.філол.н., професор (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ)

СУЧАСНЕ ОСМИСЛЕННЯ СИЛИ І ВЕЛИЧІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ В РЕАЛІЯХ РОЗБУДОВИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

***Анотація.** Стаття присвячена проблемі функціонування української мови у статусі державної в аспекті її життєздатності та збереження етнічної самосвідомості і психо-поведінкових архетипів у різні періоди історії українського народу та в реаліях сьогодення Української держави.*

***Ключові слова:** державна мова, етнічна самосвідомість, ментальність, мовна картина світу, культура, двомовність, ідентифікація.*

***Аннотация.** Статья посвящена проблеме функционирования украинского языка в статусе государственного в аспекте жизнеспособности и сохранения этнического самосознания и психоповеденческих архетипов в разные периоды истории украинского народа и в реалиях нынешнего Украинского государства.*

***Ключевые слова:** государственный язык, этническое самосознание, ментальность, языковая картина мира, культура, двуязычие, идентификация.*

***Annotation.** The article is devoted to the functioning of the Ukrainian language in the statute in the aspect of viability and preservation of ethnic identity, psycho-behavioral archetypes in different periods of the history of the Ukrainian people and the Ukrainian state in current realities.*

***Keywords:** national language, ethnic identity, mentality, language world, culture, bilingualism, identification.*

Початок ХХІ століття позначений складними суспільно-політичними процесами, на фоні яких помітно виділяється проблема забезпечення у сучасному глобалізованому світі ідентифікації держав та досягнення високого рівня національної ідентичності. В Україні проблема самоідентифікації молодій державі постає як нагальна потреба відродження національної самосвідомості українського народу через конституційне забезпечення функціонування української мови в статусі державної, що ідентифікує Українську державу й український народ у колі інших країн і народів.

Термін «державна мова» з'явився у часи виникнення держав. Закріплена традицією або законодавством державна мова функціонує як обов'язкова в органах державного управління та діловодства, громадських

органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики.

Як слушно зазначає В. В. Німчук, українці мають більш як тисячолітню історію уживання української мови в різних сферах. З'ясовуючи історичні віхи функціонування української мови, зазначає, що вона фактично була мовою державною у Київській Русі. Але «історична доля українського народу склалася так, що його мова протягом історії не завжди функціонувала як державна. Так, вона мала статус, близький до державного, у 14-ому – 1-й половині 16 ст. на землях Галичини західної Волині, що тоді перебували під владою Польщі. Протягом 14-16 ст. українська писемна літературна мова вживалася на державному рівні, виконуючи функції у Молдавському князівстві міжнаціональної. Коли українські землі перейшли до складу Польського королівства (за укладеною в 1569 р. у Любліні унією Литви з Польщею), то надані від короля привілеї щодо функціонування української мови в офіційно-ділових сферах з самого початку порушувалися, поступово здійснювалася політика витіснення української мови і з цих сфер. А на Лівобережній Україні після приєднання України до Росії українська мова вважалася державною в установах Гетьманщини до 80-х рр. 18 ст., аж доти, коли було ліквідовано залишки автономії України [1, с. 126-127].

У складі Російської імперії українська мова зазнала не просто утиску щодо її державності функціонування в різних сферах, а навпаки, у прописаних або таємних указах типу Валуєвського циркуляру (1863 р.), Емського акту (1876 р.) та ін. її забороняли. Виступаючи на захист пригнобленого бездержавного українського народу, М. П. Драгоманов наголошував, що народна (українська) література є непримінною підоймою розумового розвитку всіх носіїв рідної української мови, культурної справи, морального прогресу простолюду та близької до нього інтелігенції. Звертаючись до українців він писав: «...то уявімо собі, як може піти боротьба за українську мову в Росії при самій найменшій вільності... При найменшій волі українська популярна література зробила б неможливою всяку конкуренцію з нею на Україні, навіть коли б школи й zostались цілком російськими» [2, с. 171].

Ураховуючи умови, в які була поставлена освіта українців у царській Росії, Михайло Драгоманов закликав українців-освітян братися до роботи, наголошуючи, що, доки не буде української граматики, української книги, доти «мусимо мовчати, зціпивши зуби і зачервонівши від сорому, як який-небудь недоук або проходимець кине нам докір, що наша мова є неорганічний жаргон» [3, с. 229]. Обстоюючи право на освіту українською мовою, учений заявив власне бачення її ролі та української культури Малоросії в російській історії, зазначивши, що в Києві, (Південній Русі) започатковано писемність і було поширено християнство, писалися

літописи, спів Бояна Київська Русь Володимира, Нестора й автора «Слова о полку Игоревем» – це була також південно-західна Русь, яка в дещо зміненому вигляді жила і живе й тепер під іменем Малоросії, яка не могла не вплинути на життя і діяльність її жителів у XV-XVIII ст. [4].

Як палкий оборонець українського слова, М. Драгоманов критично оцінював стан українства. У статті «Чудацькі думки про українську національну справу» пише: «Українство національне непримітно мусить боротися з централістичними привичками не тільки великоросів, а ще, може, більше повеликорусенних українців, а також з несвідомістю й рутиною самих українських мас... Через те, що з усіх ознак національності найбільшу вагу має мова» [2. с.117].

Висловленні Михайлом Драгомановим оцінки стосується нині деяких українських політиків, які «чудацько» ставляться до державної української мови, а то й не володіють нею. Тому, постає необхідність нових досліджень зазначеної проблеми з тим щоб українська мова в умовах розбудови незалежної України зайняла належний їй статус як державної та щоб всі вітчизняні посадовці послуговувалися нею.

Відповідно метою цієї статті є дослідження проблеми функціонування української мови у статусі державної в аспекті її життєздатності та збереження етнічної самосвідомості і психо-поведінкових архетипів у різні періоди історії українського народу та в реаліях сьогоденної України.

Етнокультура є індикатором національної належності людської спільноти. Через зв'язок часів і поколінь зберігається певний психоповедінковий інваріант, який реалізується у спільній мовній, культурній та морально-етичній основі. Тільки так народ зберігає собі тотожність в усіх історичних перипетіях, має змогу зберегти свою, етнічну самосвідомість та особливості національного характеру. Дух нації, душа народу у своєму сприйнятті світу допомагає осмислити орієнтири на своє майбутнє, що втілюється в національних цінностях та національній ідеї.

Оскільки мова – це могутнє знаряддя, яке формує людський потік і етнос, зберігає й передає від покоління до покоління його традиції, культуру та суспільну свідомість у знаках мови, що мають властивості не загальнолюдські, а племінні, за визначенням О. О. Потебні, то мовна картина світу українців представлена їхньою національною картиною у фольклорі – прислів'ях і приказках, народних казках, піснях, у думках, у письменницькій діяльності, в науці, у повсякденному мовленні. А отже, уся мудрість і культура етносу постає в одній мовній картині світу [5].

Проте, в Україні етнокультурна адаптація цілого покоління українців була спричинена насадженням у Радянському Союзі теорії двомовності з надання російській мові статусу державної та міжнародної. Двомовність, як зазначає Джон Лайонз, мала вияв тільки в практиці використання двох мов у спілкуванні людей, але одночасно людина не може перебувати у

двох мовних картинах світу [6]. Одна з мов для мовця є рідною, і він володіє не тільки літературною, а й засобами ширшими – зі скарбниці лексико-фразеологічних одиниць, символів, міфів, метафоризації, методики мови, орфоепії та ін. Друга мова для нього чужа, а тому, мислячи рідною мовою і формує думку на основі зіставлення, порівняння з рідною мовою, добирає мовні засоби і формує думку на основі зіставлення, порівняння з рідною, але навіть добре засвоївши лексику і граматику чужої мови, допускає помилки у побудові речення у вимові звуків, у наголошенні голосних та ін.

Доречним нині є звернення до українців відомого українського історика М. Грушевського: «Якщо ми, українці хочемо, щоб нас поважали інші народи, то треба нарешті почати з поваги до самих себе» [7].

У соціальній системі національна самосвідомість українців в умовах заборони дещо деформувалася у ставленні до рідної мови. Це знаходить вияв у частковій втраті почуття етнічної належності. В історії України найбільшою мірою це було виявлено у зв'язку із мовною політикою в Радянському Союзі. «Національну самосвідомість, за визначенням Д. Будняк, формується не тільки за логікою накопичення та відбору міжпоколінної та культурної інформації, але й також відбору тільки тих із них, які найбільш співзвучні сучасному національному настрою та національним інтересам... Без чітко визначеної національної самосвідомості національна культура взагалі неможлива, бо вона – категорія не тільки етнічна, а й етнонаціональна» [8, с. 31].

У ситуації проголошеної двомовності панівною була російська мова, українська поступово ставала неprestижною, втрачала сфери свого функціонування у науці, в освіті, діловодстві, у ЗМІ тощо. На шкалі цінностей українського етносу внаслідок асиміляційних процесів українська мова, культура, освіта, наука, мистецтво зазнали великих втрат.

Сьогодні в Україні за 22 роки незалежності, попри зміни в законодавстві, українська мова ще не дістала належної підтримки. Спостерігається домінування російської мови в засобах масової інформації, у книгодрукуванні, кінопрокаті та інших сферах діяльності. Як слушно зазначає Лариса Масенко, «збереження й фактичне розширення за допомогою мас-медіа асиміляційних процесів сприяє збереженню сильних проросійських настроїв в українському суспільстві, передусім, звичайно, у найбільш зрусифікованих областях [9, с. 9].

Тому на часі виникає необхідність переоцінки світоглядних цінностей та окреслення стратегії і пріоритетних напрямів розбудови незалежної України на основі критичного осмислення теоретико-методологічних засад організації українського суспільства та створення моделі науково-обґрунтованої мовної політики в Українській державі.

Розширення суспільних і соціокультурних функцій української мови безпосередньо пов'язане з формуванням мовного середовища на основі правових норм і розвитку демократичного суспільства. Ця проблема тісно пов'язана з несформованою мовною свідомістю самих українців. Адже неспростовною є істина, що «Україна – це батьківщина і Дім української мови. Так само, як Росія – Дім російської мови, де верховенство й права в публічному вжитку не піддається сумніву» [10, с. 21].

У процесі мислення люди перебувають під владою тієї конкретної мови, яка стала засобом вираження в суспільстві всього, що ми «бачимо, чуємо, сприймаємо, в термінах тільки тих категорій і протиставлень, які відображені в мові. Мова і культура є виявами духу народу, нації та образу мислення. За словами Дж. Лайонза, більшість уживаних людьми понять зумовлені культурою народу, до якого вони належать, тому розуміння окремих речей залежить від практичних і теоретичних знань, передаваних через суспільство, які значно різняться від однієї культури до іншої культури [6, с. 275]. Зрозуміло тому, що проповідувана в СРСР і підтримувана деякими політиками сьогодні теза двомовності в Україні має бути науково спростована й усвідомлена суспільством як привід для русифікації народу України.

Росіяни в Україні, за незначними винятками, не володіють українською мовою, а частина «російськомовних українців» знає і використовує російську мову, що, правда, послуговуючись нею частіше як суржиковою.

Сьогодні українській спільноті треба усвідомити, що духовному збагаченню кожної особистості сприятиме тільки подолання бездуховності. Першочерговим завданням нашого соціуму є формування всебічно розвиненої особистості, діяльної, самодостатньої в оцінках суспільних процесів, патріота своєї країни. Цьому сприятиме освіта і виховання національно-мовного світогляду в сім'ї, у школі, вищих навчальних закладах.

Отже, сьогодення українського мовного середовища, на відміну від інших держав, позначене виявом деяких деформаційних процесів у сфері осмислення соціумом функцій державної української мови. Формування мовної особистості ускладнюється, насамперед через недостатньо виважену мовну політику окремих партій, що суперечить Конституції та законодавству нашої країни.

Сучасні світоглядні та соціальні орієнтації покоління українців, які народилися вже у самобутній державі в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., дозволяють їм як особистостям по-новому поцінувати національно-культурний потенціал української мови, її незвичайне фольклорне багатство, народні пісні, святе, пророче слово Тараса Шевченка, неперевершений народний гумор І. П. Котляревський, Остапа Вишні,

невичерпні можливості стилістичного використання тропів у художній літературі, розгалужену термінологію в науковій сфері, мистецтві.

Виходячи з наведеного можна зробити висновок, що є надія, що наступні покоління молодшої Української держави будуть усвідомлювати себе сформованими мовними особистостями – патріотами України, які, крім української, володітимуть також кількома іноземними мовами. Тоді на керівних посадах у державних установах, в Кабінеті Міністрів, у Верховній Раді, на радіо і телебаченні величю звучатиме українське слово, а в міжнародних контактах – державна українська мова (або в перекладі іноземними мовами), яка справді ідентифікує українську спільноту у колі інших народів світу.

1. Німчук В. В. Державна мова / В. В. Німчук // Українська мова. Енциклопедія. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С.135-138. 2. Драгоманов М. П. Вибрані праці. – Т. I., Кн. 2: Історія. Публіцистика. Політологія / М. П. Драгоманов. – К.: Знання України. – 2007. – С. 49-194. 3. Драгоманов М. П. Антракт в історії українофільства (1863-1872) / Драгоманов М. П. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – С.204-233. 4. Драгоманов М. П. Малороссія в словесности [Рец. на кн. Малороссія (Южная Русь) в истории литературы с XI по XVII век. И. Г. Прыжов. – Воронеж, 1869] / М. П. Драгоманов. Вибрані праці. – В 3 Т. – Т. II: Фольклористика. Літературознавство [Упорядк. та прим. В. Ф. Погребенника]. – К. : Знання України. – 2007. – С. 3-67. 5. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / Потебня А. А. – М.: Искусство, 1976. – 614 с. 6. Лайонз Дж. Истика. Вводный курс / Перевод с англ. И. А. Муравьевой и Е. Г. Устиновой / Дж. Лайонз. – М., Изд. УРСР, 2004. – 317 с. 7. Грушевський М. І. Місія Драгоманова / М. І. Грушевський. Драгоманов. – К.: Україна, 1926. – Кн. 2-3. 8. Будняк Д. Етнокультура, етнічна свідомість та духовні і матеріальні параметри / Д. Будняк // Сьогодення українського мовного середовища. Вип. 2. 3б. наук. праць. – К.: Інститут вищої освіти України, 2010. – С. 24-34. 9. Масенко Л. Мовна політика в УРСР та її наслідки як об'єкт соціолінгвістичного дослідження / Л. Масенко // VI міжнародний конгрес українців. 3б. наук. статей: Доповіді та повідомлення VI Міжнародного конгресу українців. Мовознавство. – Книга 5. – Київ – Донецьк, 2005. – С.3-11. 10. Ажнюк Б. М. Екологія мови як принцип мовної політики / Б. М. Ажнюк, Л. В. Ажнюк // Сьогодення українського мовного середовища. – К.: Інститут вищої освіти АПН України, 2008. – С.7-22.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.